

קודם שעמדו ב"ד משם. ויש מפרשים על פי משמעות הלשון, שאם הוזקקו ב"ד לתביעה של פרוטה, אעפ"י שנמצא בסוף שהתביעה אין בה פרוטה, גומרים דינו (ריטב"א ומאירי. וע' גם בלשון הרמב"ם סנהדרין כ,יא ובכס"מ. ואפשר ששני האופנים נכללים בדין זה — עסמ"ע חו"מ ו סק"ב. וע"ע קהלות יעקב שבועות כט).

— הרא"ש נקט שלוי חולק על רב קטינא, ולדעתו אף גמר תביעה אין עושים על פחות משהו—פרוטה. ואילו המהרש"א באר בדעת התוס' (ותלוי הדבר בגרסאות השונות בתוס') שלפי המסקנא אין בדבר מחלוקת. (ולדבריו צריך לומר דמתניתיה דלוי אתא לאשמעינן לאפוקי מסברת ה'הוה אמינא' בדברי רב קטינא. ע' מהר"ם).

'קשיא ליה לר' אלעזר: תרומת מעשר של דמאי — וכי עשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה? אמר ר"נ אמר שמואל: הא מני ר' מאיר היא דאמר עשו חכמים... דתניא המביא גט... — בספר אור שמח (תרומות י,ו) פרש השוואת הגמרא נידון חומש באכילת תרומת מעשר של דמאי, לאמירת 'בפני נכתב' בגט, בדרך זו —

אמנם מציינו בכמה מקומות שמצאו חכמים להחמיר בדבריהם יותר משל תורה, לעשות חיזוק לדבריהם, וישנם מקומות שלא רצו לעשות כן. אולם בתרומת מעשר של דמאי ישנו דבר חריג; על ידי השוואת דבריהם לדין תורה, נוצרת חומרה על דין תורה, מה שלא נתכוונו, שהרי דמי הדמאי עולים על תרומת מעשר—ודאי, כי מאכילים את העניים דמאי. הרי שבתוספת חומש בדמאי נותן יותר מאשר היה נותן במעשר ודאי. ובשלמא דמי הקרן — לא קשה, שאין זו חומרא, כי מה שאכל משלם, שהרי אותו הסכום הפסיד את השבט, אבל בכך שקונסים אותו בתשלום חומש, נמצא שמשלם יותר מבתרומה דאורייתא — וזו היתה קושיית ר' אלעזר — האם גם בכגון דא עשו חיזוק לדבריהם?

ותרץ שאכן כך היא שיטת ר' מאיר שאמר הולד ממזר, וחמור עוד יותר מממזר של תורה, שהרי ממזר זה אסור בממזרות ובשפחה, וגם לא יוכל להיטהר על ידי שפחה.

בדרך פשוטה נראה לבאר שהמשותף בשני הדינים, שחומרת חכמים נובעת מפני החשש למיעוט; מיעוט עמי הארץ שאינם מעשרים ומיעוט שאינם בקיאים לשמה כדאמרינן ריש גטין או מיעוט זיפנים. והנידון בגמרא שעשאוהו חכמים כדין ודאי דאורייתא, אעפ"י שיסודו אינו אלא מחשש לספק קלוש (וע"ע במפרשים).

'המביא גט ממדינת הים, נתנו לה ולא אמר לה בפני נכתב ובפני נחתם...' — סיכום השיטות בענין — ע' בגיטין ה.

ז'בורר את היפה שבהן ומחללן (כצ"ל) עליה'

דף נו

'אף על פי שמיקל רבי מאיר בפדיונו, מחמיר הוא באכילתו, דתניא: לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלבד...' — אין להקשות, לדעת האומרים שהמכשיל את חבירו באיסור דרבנן עובר בלאו ד'לפני עיור' מן התורה, שהרי נתן לפניו מכשול [ולא גרע ממשיא עצה שאינה הוגנת לחברו]

— לשיטה זו, מה מביא להוכיח ממכירת דמאי שיש בזה איסור תורה ד'לפני עיור' — לא קשה, שודאי אין כאן איסור תורה, כי הלא אילו הפירות מעושרין באמת, אין כאן שום איסור, והרי מן התורה אין צריך לחוש לכך שאינם מעושרים, ולכן המוכר דמאי הוא מוכר דבר בחזקת מתוקן, אלא שחכמים הם שאמרו לחוש שמא אינו מתוקן, אך מן התורה אין כאן נתינת מכשול כלל וכלל (חדושי ר' מאיר שמחה מדווינסק — 'זרור ופשוט, ואין צריך לכתוב רק להוציא מלב המעקשים הישרה'. ולגוף הענין, חלק על סברא זו ונקט שאין זה בכלל 'מכשול' מן התורה, ואפילו לשיטת הרמב"ם שכל איסורין דרבנן הם בכלל לאו ד'לא תסור'. וע' באור הדבר במש"כ במשך חכמה — שופטים עה"פ 'לא תסור'. וע"ע במנחת חינוך — רלב, ד [בקומץ המנחה]; שכג, ג; שדי חמד מערכת ו כו, כא; אבנ"ז י"ד קמה, ט).

'אם אינו קדש נשיאת חטא למה...' — כבר הקשו התוספות (בקדושין מו), למה אין כאן חטא בכך שעבר על ציווי התורה להפריש מן היפה, שהרי יש מי שסובר בכל 'לא תעביד' שבתורה, אם עשה — לא מהני, ואף על פי כן לוקה משום דעבר דאמימרא דרחמנא (ריש תמורה)? ותרצו שהלימוד הוא מיתור הפסוק, ע"ש.

ובכתבים המיוחסים להגר"ח איתא שגדר איסור זה, להפריש מן הרע על היפה, הוא על דרך השלילה, כלומר האיסור הוא בכך שאינו מפריש מן המובחר. לא שמעשה הפרשת הרע הוא מעשה האיסור בעצמותו. ולו יצויר שהיה ניתן להפריש פעמיים מעשר — לא היה עובר, כיון שהיה מפריש שוב מן המובחר. ועל כן מוכיחה הגמרא שאילו לא היתה התרומה חלה, לא היה מקום מעיקרא לאיסור, שהרי במה שהרים מן הרע לא מנע את הרמת היפה. (והכוונה, דהכי קים להו לחז"ל בגדרו של האיסור, ועל סמך הנחה זו מקשים).

ע"ע בחדושי רעק"א — קדושין; משך חכמה — קרח יח, לא.

'ורב ששת לא שפיר קא מוטיב ליה, דקאמרי אינהו מיתה ומוטיב רב ששת לאו... רבא אמר: שמואל שפיר קא משני ליה — שם מיתה בעולם' — משמע שאב"י ורבא, שניהם סוברים שיש לחלק בין איסור לאו למיתה. ואולם רב ששת יתכן וסבר 'מה לי איסור לאו מה לי איסור מיתה', כשיטת רבה, בכמה מקומות. ע' בחדושי הגר"ד בענגיס ח"א כא, ובמובא לעיל כ וביבמות ק"ט.

'אמר אב"י... אלא רבינא עד דמותיב מנחתום...' — אין זה סתם רבינא שבתלמוד שהיה סוף הוראה, תלמידו של רב אשי (כדמשמע בעירובין רפ"ו) — שאין מסתבר שאב"י היה מדקדק בדבריו, שהרי רבא שהאריך ימים לאחר אב"י, ביום שמת הוא נולד רב אשי — אלא רבינא אחר הוא, שהיה בימי רב יוסף, כמו שמצינו בחולין ובביצה. ובמסכת עירובין (רפ"ו) מצינו רבינא שלישי (תורא"ש). ע"ע תור"פ להלן סז. דתרי רבינא היו, אחד בימי רב יוסף ואחד בימי רב אשי. וכן צדדו התוס' בחולין מת.

'נחתום נמי מחד גברא הוא זבין' — הנחתום הוא האופה [כתרגום של 'שר האופים' — רב נחתומי]. ומה שאמרו שקונה מאדם אחד, לא שקונה הלחם אלא קונה התבואה או הקמת מאחד, ועושה לכל תבואה ותבואה דפוס בפני עצמה כדי שיכיר איזה כרי תבואה הוא טוב ויקנה ממנו (תורא"ש). רש"י כתב (בד"ה מעשר דמאי וד"ה פלטר) שהנחתום קונה ככרות [ועריטב"א]. ושמא יש לדחוק, לא שלוקח ככרות אפויים, שהרי זה חנוני ולא נחתום, אלא לוקח ככרות בצק בדפוס ואופה אותם בעצמו.

'העבדים והשטרות והקרקעות וההקדשות... שומר חנם אינו נשבע ונושא שכר אינו משלם' — נחלקו הראשונים, בכל אלו שנתמעטו מפרשת שומרין כגון קרקעות, האם השומר פטור גם מפשיעה, שהרי חיוב פשיעה מחיובי 'שומר' הוא ולא מדין 'מזיק' (כן דעת התוס' להלן נז: והר"ף בתשובה צו — הובא בראשונים. וכ"ה בהשגות הראב"ד על הרמב"ם — שכירות ב,ג, וכן הביאו הראשונים בשם הר"י מגאש, וכן דעת הרמב"ן והרשב"א והרא"ש [בפסקיו ובתשובה צד,ה] 'רוב הראשונים' — מנ"ח), או שמא בדוקא נקט התנא גניבה ואבידה, אבל בפשיעה חייב (עפ"י רמב"ם — שכירות ב,ג: 'דין אמת הוא זה למבינים, וכן ראוי לדון'; וכן הביאו הראשונים בשם הראב"ד [ועב"ח חו"מ סו"ס סו שהגיה ברא"ש 'הרמ"ה' במקום הראב"ד. והש"ך (ס"ק קכ"ו) צדד שהראב"ד בפירושו חזר בו ממש"כ בהשגותיו, או תרי ראב"ד נינהו]; וכ"כ בעל העיטור. וכן דייקו מלשון רש"י 'אם נגנבו ממנו' — משמע שבפשיעה חייב — ע' בראשונים כאן ולהלן נז: ש"ך חו"מ סו ס"ק קכו ובסי' שא,א; יד דוד כאן; מהר"ם שיף להלן נז: וע"ע: מהרש"ל ומהרש"א; שו"ת הרדב"ז ח"א תעה; מנחת חינוך נז,היז).

הרמב"ם נימק שיטתו, משום שהפושע — מזיק הוא. ויש מקום לטעם נוסף (לפ"ד התוס') שאמנם אינו בכלל 'מזיק', דגרמא בעלמא הוא, אך לא נתמעטו אלו אלא ממה שאמור בפרשה, והיינו שבועה, ולא מחיוב תשלומין בפשיעה שלא נאמר — ע' בכל זה בקהלות יעקב לד, ובגלינות קה"י להלן נז: ובחדושי הגרא"א דסלר על הש"ס — עמ' ריא. ולפי השיטה הראשונה, מדוע נקט התנא 'שומר חנם אינו נשבע' — לפי שהזכיר התנא את המפורש בכתוב בפרשת שומרין, כלומר מה שאמרה תורה ששומר-חנם נשבע — כאן פטור, ומה שאמרה ששומר-שכר חייב בגניבה ואבידה — כאן פטור, אבל הוא הדין לתשלומי פשיעה. (רא"ש; ר"ן להלן נז: תוס' שבועות מב: וראה הסבר נוסף בתוס' להלן נז: ד"ה שומר חנם).

כתב הרא"ש (בתשובה לט,ב): גם לדעת הפוטרים, דוקא כשפשע ונגנבו או שאבדו, אבל פשע ועשה מעשה בידים, כגון שטעה ושינה משליחותו ומסר לאדם אחר — חייב.

א. עוד בדיון פשיעה בקרקעות ובהקדשות; והאם פושע כ'מזיק' — ע' ברכת שמואל ב"ק לב; חדושי הגרש"ש ק ב"מ כו; קובץ שעורים ח"ב כו; מרומי שדה — שבועות מב; קהלות יעקב לד; שעורי הגרש"ר פסחים אות קג ובחדושי סו"ס"י ה; אמרות טהורות (לגר"ד וולפסון שיחי') — פסחים יח, הערות 1 5 7).

ב. דיני שמירה על דבר מופשט כגון שמירת מידע וכד' — ע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ח שיד) — תשובה מבן המחבר אודות שמירה ופשיעה על קוד סודי לשימוש בכרטיס אשראי. וע"ע תשב"ץ ח"א קנו; קהלות יעקב לת,ד.

'שומר חנם אינו נשבע' — כתב הראב"ד (טוען ונטען ה,ו. וכן הביא המשנה-למלך שם בשם הרשב"א בתשובה. ואולם בחדושי (להלן נז) לא כתב הרשב"א כן. ולמש"כ הר"ן בשבועות מב: לא קשיא, הא דידיה הא דרביה) שאינו פטור משבועה שאינה ברשותו, כי שבועה זו ראוי לחייבה מן הסברה, אף ללא גילוי הכתוב — שמא הפקדון ברשותו. הלכך כשפטרה תורה שטרות משבועה, לא פטרה אלא משבועה שלא פשע, שהיא מגזרת הכתוב, ולא משבועה שהיא מצד הסברה (ש"ך סו ס"ק קכד. וע' אבי עזרי [תנינא] שכירות ב,ג טעם אחר).

ויש סוברים שפטור גם משבועה זו (רמב"ן ועוד להלן נז: מגיד משנה טוען ה,ו; ר"ן שבועות מב: בשם מקצת מחכמי צרפת. וע"ע ב"ח חו"מ צה; קצות החשן סו סקמ"ד), שלא הצריכו שבועה זו אלא במקום שיש חיוב שבועה דאורייתא שלא פשע, ואין לך בתקנת חכמים אלא מה שכתבו הם (מגיד משנה).

וע"ע בראשונים להלן נז ובשבועות מב, אודות שבועה שלא שלח יד. וע"ע בקצות החשן סו סקמ"ד; נתיבות המשפט סו"ס רצא; קהלות יעקב ב"ק לו,ב — על ענין חיוב שליחות יד בעבדים שטרות וקרקעות.

(ע"ב) זכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך — דבר הנקנה מיד ליד, יצאו

קרקעות... — הגם שפשוטה של הפרשה מדברת כולה במכירת קרקעות, דכתיב: **במספר שנים אחר היובל... לפי רב השנים תרבה מקנתו...** — כתב הרמב"ן (ויקרא כה, טו. והובא בפתחי תשובה חו"מ רכו סקכ"א. וכן דעת רבנו יונה (עליות דר"י — ב"ב עז:)) והראב"ד (עריטב"א להלן נח.). וע"ע בהרחבה בספר הכתב והקבלה ובפירושו רש"ר"ה (שם) שאכן אזהרת אונאה נאמרה על הכל, גם על קרקעות, אלא דרשו למעט קרקעות מדיני תשלומי האונאה — שכך קבלו רבותינו ברמזי התורה.

יש להעיר שגם לדעת הסוברים שאין בקרקע לאו דלא תונו איש את אחיו' (כן הוכיחו מדברי התוס' להלן סא. [ע' משנה למלך — מלוה ד, א; מנחת חינוך שלו, ג; לה, ג, ה]. וע' גם בגליוני הש"ס בשם רע"ב בפירושו התורה) — כתב רש"ל (מובא בסמ"ע רכו סקנ"א) שמכל מקום אין זה גרוע מאונאת דברים וגניבת דעת, שאמרו בה 'גדולה אונאת דברים יותר מאונאת ממון...'.¹

ויש לתת רמז לכך מסידור התנא, שלאחר משנת אלו דברים שאין להם אונאה, שנה אונאת דברים, ושוב חזר ופרט דיני אונאת ממון. ולכאורה היה לו לשנות אונאת דברים בסוף? אלא בא לרמז שאף אותם דברים שנתמעטו מאונאת ממון, איסור אונאת דברים על כל פנים יש גם בהם.

[הלכות רבות יש שמקורן מיוסד בפשט הכתוב, הגם שהדרש הנדרש שונה מן הפשט. ואין מקור בדברי חז"ל על ההלכה היוצאת מן הפשט. כמו כאן; איסור אונאה בקרקע נלמד מפשט המקראות, הגם שדרשו למעט מפסוק זה קרקעות — לפי שהדרש לא בא לעקור הפשט, אלא מתייחס רק לדיני אונאה המבוארים בגמרא (עפ"י 'לקט שיחות מוסר' לגרי"א שר, ח"ב עמ' שנו).

כיוצא בזה שמעתי מהגר"מ שפירא שליט"א, שלפי פירושו הרמב"ן (שמות יג, ב), במצות זכירת יצירת מצרים בליל פסח, נכלל חיוב מן התורה לזכור שיצאנו בחודש האביב, שכן מפרש את הפסוק 'היום אתם יוצאים בחדש האביב' — שמוסב על 'זכור את היום הזה... וכן כתב להדיא בפרוש החזקוני. [נפרש הרב הנזכר, שזהו הטעם לאמירת שיר השירים בליל פסח, ששם מרומז ענין זה]. הנה לפנינו חיוב מן התורה הנובע מפשט הכתוב, הגם שאינו מוזכר בדרו"ל. וכן בשו"ת עונג יום טוב (נג, בהגהה), הביא שתי דוגמאות מדברי הרמב"ם (ערכין ו, לג; איסו"ב יג) שהוציא דין מן הכתוב, הגם שאינו מוזכר בגמרא. ויש להוסיף את דברי הרמב"ם בהל' מלוה ו, ג. וכיו"ב ישנם דוגמאות לרוב בספר משך חכמה. וע"ע במובא להלן סג. עא.].

עוד כתב הרמב"ן: כיון שהמשך הפרשה מדברת באונאה במספר השנים שעד היובל, אונאה מסוג זה אכן ישנה בקרקעות, שהרי יש אונאה במידה ובמנין בכל דבר, ואפילו בפחות משהו פרוטה. ואדרבה, פשוטו של הכתוב מורה כקבלת חכמינו, שהרי פשוטו של מקרא הוא שלא להונות במכירת קרקע בחשבון השנים, ומשמע שרק הונאה כזו אסורה שהיא כטעות במדידה, אבל הונאה במחיר הקרקע — אינה בכלל זה. אמנם במטלטלין שאין שייך בהם מנין השנים, ההונאה בהם שייכת אף לענין השיווי (עפ"י העמק דבר שם [וע' ספורנו]. וקרוב לזה ב'עץ החיים' לגר"ח אלפנדרי). וע"ע בשערי ישר (ה, ה ד"ה אמנם) — בישוב הפשט המתייחס על הקרקע, עם הדרש הממעט. ובספר דברי שאול (לגרי"ש נטנזון) פרש, לפי שמכירתו את הקרקע אינה אלא לפירות של חמשים שנה, ועל כן אין כאן אלא קנין מטלטלין. עוד בבאור ענין אין אונאה לקרקעות ע"ד הסוד — ע' בספר בית יעקב פרשת בהר יט.

'יצאו שטרות, דכתיב וכי תמכרו ממכר — שגופו מכור וגופו קנוי, יצאו שטרות שאין גופן מכור ואין גופן קנוי' — בקצות החשן (קכו סק"ט) יצא לדון בדבר החדש; דוקא במכירת שטרות שאין גופן ממון, נתמעט דין אונאה, אבל מוכר חובות על-פה ב'מעמד שלשתן' — יש לו אונאה,

כי החוב בעצמו — גופו ממון. וכן הוציא מזה לענין חיוב שבועה, שהתובע שנתן לו חוב במעמד שלשתן, ועד אחד עמו — מחייב את חבירו שבועה מן התורה. וכמה אחרונים חולקים בדבר. (ע' פתחי תשובה רכו סק"ב בשם חוות דעת ודברי חיים. ע"ש שאפילו אם נחשיבו כ'גופו ממון', הרי לא גרע מקרקע שאינה ניתנת 'מיד ליד'. וכן נראה מדברי הרשב"ש (בשו"ת, תקג) שנקט בפשיטות להפך מסברת הקצות, שכתב: 'ואם שטרות שהם נקנין מיד ליד — אין בהם דין אונאה, מפני שאין גופן ממון, כדאיתא בפ' הוהב — כל שכן מלוה גופא בלא שטר שאין בו אונאה'. ודין שטרות-כסף הנהוגות כיום, האם דינם כדבר שגופו ממון — כבר האריכו בדבר האחרונים — ע' פתחי תשובה חו"מ צה, א; ברית יהודה — פרק יח. וע' במובא לעיל מד:).

'אלא דאמר איהו שדאי בה כדאבעי לה, ואיגלאי מילתא דלא שדא בה כדאבעי לה...' — הקשו בתוספות, הלא מקח טעות הוא, שלא זרע כפי הראוי לה? ופרשו, שהמוכר עצמו אמר שלא זרע בה אלא חמש, והטעות לא היתה אלא במה שלא הושבחה הקרקע כפי הראוי לה באמת. והרמב"ן פרש באופן אחר (עפ"י גרסת ר"ח. וכן הסכימו הרשב"א הר"ן והריטב"א); שמכר לחבירו זרעים זרועים ביותר מכדי דמיהן, והספק הוא האם נידונים הם כמטלטלין או כקרקע. ולדעת התוס', באופן זה ודאי ייחשב כאונאת מטלטלין, לפי שהאונאה היא בשווי של הזרעים שבשוק, מה לי אם הזרעים עתה בחוץ או מושלכים באדמה. וכן בכל מוכר לחבירו פירות מחוברים, וידעו כמה פירות יש רק טעו במחירם שבמקח בשוק — לרמב"ן נידון כאונאת קרקע, ולהתוס' — אונאת מטלטלין (עפ"י נתיבות המשפט רכו סק"כ).

דף נז

'אונאה אין להם ביטול מקח יש להם או אין להן...' — יש להבין מה טעם לומר 'ביטול מקח אין להם', הלא לכאורה נראה שאף בלא פרשת אונאה בתורה, היה המקח בטל כשנתאנה ביותר משתות משום מקח-טעות, שהרי זה כנמצא מום במקח שעל דעת כן לא לקח או לא מכר. ואם כן מדוע אין ביטול מקח לאותם דברים שנתמעטו בפרשת אונאה. [ואפילו ננקוט כדברי שמואל 'הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחולל', מכל מקום באופן שטעה, דין הוא שיהא החילול בטל]? ויש להוכיח מכאן שלולא שהזהירה תורה על אונאה, היה המקח קיים גם ביתר משתות, כי לעולם השומא אינו דבר המוכרע, והרי הצדדים נכנסו לטעות כזו. אלא בכך שהזהירה תורה על אונאה קבעו חכמים אימתי ראוי לבטל כל המקח ואימתי קנה ומחזיר אונאה. ולכך יש לומר שאותם דברים שנתמעטו בפרשה, יתכן ונתמעטו גם מדין ביטול מקח. וכן משמע מדברי הסמ"ע ומדברי רבנו בצלאל אשכנזי בשטמ"ק כאן (עפ"י חזון איש — תמורה לד, ג. וכע"ז כתב בספר 'הגה האריה'. וע"ע במובא לעיל ג).

ומובא בשם הגר"ח להוכיח מהסוגיא דלהלן (סא.), שגם לאחר שנתחדש דין אונאה, אין זה גילוי שהמעשה אסור וממילא יש כאן גזילה, אלא נאמר כאן איסור חדש של מעשה מקח שיש בו אונאה. עוד בגדר מיעוט אונאה בעבדים קרקעות ושטרות — ע' קהלות יעקב בכורות יא.

יצא לחולין דבר תורה וצריך לעשות לו דמים מדבריהם. וריש לקיש אמר: אף צריך לעשות

דפים נה — נו

קכה. א. זר שאכל תרומת מעשר של דמאי, האם חייב בחומש?
ב. האם מחללים מעשר שני חוץ לירושלים כסף על כסף, כסף על נחושת, נחושת על פירות? ומה הדין במעשר שני של דמאי?
ג. סלע של מעשר שני ושל חולין שנתערבו, מה יעשה?
ד. האם עשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה?
א. לסתם מתנתיין, האוכל תרומת מעשר של דמאי — משלם חומש. והעמידה שמואל כרבי מאיר שסובר עשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה בדברים שיש בהם חיוב מיתה כגון אכילת תרומה [אבל לחכמים אינו חייב חומש].
הלכה כסתם משנה (רמב"ם תרומות י, ד).

ב. כסף מעשר שני חוץ לירושלים, אין מחללים אותו על כסף אחר אפילו מדוחק, לפי שאינו דרך חילול (רש"י).

בסוגיא דלעיל (מה.) נראה שאפשר לחלל כסף על כסף. וצדדו התוס' (שם) לפרש שאם יש הבדל בחריפות המטבעות או כגון של שני מלכים (תורא"ש) — מחללים. משא"כ במטבעות שוות. ועוד כתבו לתלות זאת במחלוקת רבי מאיר וחכמים אם מותר הדבר אם לאו. ולדעת הרמב"ם (מעש"ש ד, ה, טו), מודים חכמים לרבי מאיר שאין מחללים כסף על כסף אפילו מדוחק אלא בצירוף פירות. וכן דעת הראב"ד ועוד (ע' חזו"א לקוטים כ לדף מה).
כסף על נחושת — מחללים מדוחק, הלכך לא יקיימם אלא יחזור ויחללם על כסף (וגם מפני שהפרוטות מחלידות ומתעפשות).
מטבע על פירות — אין מחללים. ואם חילל, יעלו הפירות ויאכלו בירושלים (ע' לעיל מד: רמב"ם מעשר שני ד, ו).

א. כתב המאירי: נראה שהמחלל לצורך אכילת ירושלים, כגון להקל משאו וכד' — הרי זה מחלל בכל אופן [כשם שבירושלים עצמה מותר לחלל בכל אופן לצורך אכילה]. לא אסרו אלא כשעושה משום סיבה אחרת ולא לצורך הוצאה בירושלים.

ב. בכלום אם עבר וחילל — מחולל, אף כסף על כסף (עפ"י רמב"ם מעש"ש ד, ה; מאירי. וכ"מ בירושלמי — ע' חזו"א לקוטים כ לדף מה).

ג. בזמן הזה שמשליכים מעות מעשר שני לים, שלא יבוא לידי תקלה — מותר לחלל כסף על נחושת כדין שעת הדחק.

ועתה שאין לנו מטבעות כסף היוצאים בהוצאה, נראה שיש להקל לחלל ממטבע אחת על מטבע אחר [כגון שילני"ג על מי"ל], הגם שאין מחללים מנחושת על נחושת אפילו מדוחק, אך כיון שיש הפסד מרובה הרי זה כמצב של דיעבד שמחולל. ועוד נראה שכל אותן חומרות שאינן מעיקר הדין, לא התמירו אלא בזמן שהחילול הוא בדקדוק השיווי, אבל אין שייכות בזמן הזה. ויש עצה לחבר לצאת מן הספק, לשייר מעשר בפירות, וכשמחלל ממטבע למטבע מצרף את הפירות לחילול (עפ"י חזו"א לקוטים כ, לדף מה. עוד על חילול כסף על כסף בה"ז — ע' מנחת שלמה ח"א סו, יד).

בדמאי — מחללים כסף על כסף, וכסף על נחושת. וכן נחושת על הפירות. לרבי מאיר יחזור ויפדה את הפירות, ולחכמים יעלו פירות ויאכלו בירושלים.

א. לפרש"י, לר"מ חייב לחזור ולחלל משום שנאמר ויצרת הכסף. וחכמים אומרים רשות. והתוס' מפרשים שר"מ מיקל ומתיר לחזור ולפדותם על מטבע, וחכמים מחמירים להעלות הפירות עצמם. והוסיפו התוס' שאף המיקל לא הקל אלא כשהיה בדעתו מתחילה לחזור ולפדות הפירות [ואז חייב לפדותן]. כן פירש החזו"א — דמאי ג, יא], אבל אם כשחילל עליהם היה בדעתו להעלותם, חייב להעלותם לדברי הכל.

ב. לעולם אין מחללים שלא לצורך, ואפילו בדמאי. ושאמרו מחללים, היינו כשיש סיבה כלשהי כגון ממתבע רעה ליפה וחריפה הימנה (עפ"י ראב"ד בשטמ"ק; מאירי. ועתוס' לעיל מה. שפירש זה שאין מחללים כסף על כסף — בשהמטבעות שוות. ומשמע שבדמאי אף בכה"ג מותר. אך י"ל שעושה כן לסיבה מסוימת, וכגון שצריך עתה לסלע חולין ואין בידו אלא של מעשר, מחללה על החולין שבביתו).

ובתורא"ש ובריטב"א מבואר שיש צד לומר שלא התירו בדמאי לחלל כסף על כסף אלא על מטבע אחר, אך לא סלע על סלע.

ג. סלע של מעשר ושל חולין שנתערבו, מביא מעות (כלומר מטבעות נחושת) בשווי סלע ואומר, כל מקום שישנה סלע של מעשר, מחוללת על מעות הללו. ובורר את הסלע היפה שבהם ומחלל המעות עליה. מפני שחילול כסף על נחושת נעשה רק מדוחק, לכך לא יקיים כן אלא חוזר ומחלל על הכסף (וגם מפני שהפרוטות מתקלקלות לאורך זמן). אבל לא יחלל סלע על הסלע, שאין מחללים כסף על כסף כנ"ל, ואף לא מדוחק.

ד. מבואר בסוגיתנו ששאלה זו, האם עשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה, שנויה במחלוקת רבי מאיר וחכמים לענין המביא גט ממדינת הים ונתנו לאשה ולא אמר בפני נכתב ובפני נחתם, והלכה ונישאת — האם תצא ובניה ממזרים אם לאו. וכן לענין חיוב חומש לזר האוכל תרומת מעשר של דמאי, כנ"ל. [וכן לענין לוקח פת מן הפלטר — לדברי רבי מאיר מעשר מכל דפוס ודפוס, שמא של כמה בני אדם הם ועלול להפריש מן החיוב על הפטור — הרי שהחמירו באכילת דמאי כאילו היה טבל דאוריתא. וכן אסר ר"מ לבעל הבית למכור דמאי בכל אופן, עד שיעשר]. ודוקא בכגון אלו שבדאוריתא דינם במיתה, החמירו חכמים כשל תורה לר"מ, אבל לא בדברים שבדאוריתא דינם במלקות כגון פדיון מעשר, בזה הקל רבי מאיר בדמאי [יותר מחכמים], וכגון חילול כסף על נחושת ונחושת על פירות.

התוס' בארו שאמנם מצינו בכמה מקומות שחכמים עשו חיזוק לדבריהם אפילו יותר משל תורה, אך דוקא במקומות ששייך לקנוס כדי לעשות סייג, משא"כ בכגון אלו, דין חומש וממזרות הולד, אין סברא לקנוס אם לא שאמרה תורה. ויש מי שפירש שהדין בסוגיתנו בדברים שעל ידי שהשוו חכמים דבריהם לדין תורה, נתפסה חומרה על דין התורה, כגון חומש בדמאי שהוא מרובה יותר מחומש של תרומה. וכן ממזר דרבנן חמור ממזור של תורה שאסור בממזרת ואין לו טהרה (עפ"י חדושי ר' מאיר שמחה).

דף נו

קכו. א. האם מותר למכור פירות דמאי?

ב. הלוקח פת מנחתום או מפלטר עם הארץ, האם יכול לעשר מן הצוננת על החמה, מפת שבדפוס זה על פת שבדפוס אחר?

א. לדברי רבי מאיר, לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלבד (שהכל יודעים שהסיטון לוקח מכמה עמי הארץ, ולכך סומכים על כך שהלוקח יפריש בעצמו. וגם הסיטון שכרו מועט ביחס לכמות שהוא מוכר), אבל בעל הבית המוכר — צריך לעשר. וחכמים אומרים: אחד הסיטון ואחד בעל הבית (הבא למכור במדה גסה כדרך המשפיעים והסיטונות. רש"י) מוכר ושולח לחברו ונותן לו במתנה ואינו חושש [שהקלו בדמאי. אבל לר"מ עשו חיזוק לדבריהם באכילת דמאי כנ"ל].
לפי תירוץ אחד בתוס', לא התירו אלא למכור לחבר, ולא לעם הארץ. (וכן נקטו הרשב"א והר"ן והרא"ש בתוספותיו). ולפי התירוץ השני אין חילוק בדבר.

ב. לדברי רבי מאיר, הלוקח מן הנחתום [שאינו קונה מכמה בני אדם], מעשר מן החמה על הצוננת ומן הצוננת על החמה, ואפילו מדפוסים הרבה. [ואעפ"י שבטבל ודאי אסור להפריש מן הרע על היפה — בדמאי הקלו, שאף בטבל ודאי בדיעבד תרומתו תרומה]. אבל הלוקח מן הפלטר, הואיל והוא רגיל לקנות מכמה בני אדם — מעשר מכל דפוס ודפוס, שעלול להפריש מן החיוב על הפטור ונמצא אוכל שאינו מעושר.

רבי יהודה אסור בצוננת וחמה בדפוסים הרבה, כי יש לחוש שמא חטים של אמש היו משל אחד ושל היום משל אחר. אבל היו שתיהן צוננות או שתיהן חמות — מותר, ואפילו מפלטר. שלדעתו אין לחוש לשני בני אדם בשל שינוי הדפוסים. ואם היו בדפוס אחד — מותר אפילו אחת חמה ואחת צוננת. (עפ"י פירוש התוס').

המאירי נקט בנחתום לחומרא; לאסור בדפוסים הרבה אפילו שתיהן צוננות או חמות. ואחת חמה ואחת צוננת — אסור אפילו בדפוס אחד. ואילו בפלטר מותר אפילו בדפוסים הרבה אם שתיהן צוננות או חמות (וע' גם ברמב"ם מעשר יד, ה-ו).

קכז. א. האם יש אונאה במכירת קרקעות עבדים שטרות?

ב. האם יש אונאה בשכירות?

א. לסתם מתניתין, עבדים שטרות וקרקעות אין להם אונאה (...או קנה מיד עמיתך — אל תונו. דבר הנקנה מיד ליד. ועבדים הוקשו לקרקעות. וכי תמכרו ממכר... — שגופו מכור וקנוי, יצאו שטרות שאין גופם קנוי ואינם עומדים אלא לראיה שבהם. ואולם המוכר שטרות לגוף הנייר, כגון לצורך צרירת בשמים — יש להם אונאה, כמאן דאמר יש אונאה לפרוטות).

רב נחמן (להלן נז.) מסר בשם רב חסא בשם רבי אמי, וכן מסרו בשם רבי יוחנן: אונאה אין להם, ביטול מקח (רש"י וריטב"א: ביותר מששית. תוס': בכדי דמיהן) יש להם.

א. הרי"ף פסק להלכה דלא כרבי אמי ורבי יוחנן [עפ"י דברי רב נחמן במקום אחר, ועוד

סוגיות] שאין אונאה בקרקעות ולא ביטול מקח, אפילו מכר שוה אלף דינר בדינר או שוה דינר באלף. וכן דעת הרמב"ם (מכירה יג, ה ובמ"מ) והריטב"א. וכן הכריע הרשב"ש בתשובותיו (יב רפח).

ואין כן דעת רבנו תם ורז"ה, אלא כל שההפרש מגיע לדמי הקרקע — בטל מקח, כגון מכר מאה במאתים [או שמא מעט יותר] (עתוס' להלן נו. קדושין מב: כתובות צח. ב"ק יד: וכן דעת הרא"ש בפסקיו ובשו"ת (א, ז, צח, ה) ועוד. [השיג על הרי"ף שפסק כרב נחמן כנגד רבי יוחנן — והלא לא נאמר שהלכה כבתראי אלא מאביי ורבא ואילך. וכיו"ב השיג הרא"ש לעיל לח על מה שפסק שם הרי"ף (והרמב"ם) כרב נחמן כנגד שמואל ורבי יוחנן. ועוד כתב, מה שאמרו 'הלכה כרב נחמן בדיני' — רק במחלוקת עם רב ששת אמרו]. וכן הביאו הראשונים מרבנו חננאל. והרמב"ן כתב שר"ח הסתפק בדבר. הרמב"ן (במלחמות ה') פירש [דלא כשאר הראשונים] 'דבר מופלג' שאמרו בירושלמי — שלישי בדמיו, כפול מאונאת מטלטלין. (וכן הביא הריטב"א. [וע' גם בספר בית יעקב — בהר"ט]. וכן העיר בגליונות קה"י (קדושין מב) שבירושלמי (כתובות יא, ו) משמע שעד מחצית דמיו המקח אין להן אונאה, כגון קרקע שזה מאה שלקחה במאה וחמישים. והיינו שלישי מלבר. וע"ע).

ב. נחלקו ראשונים האם לאו דלא תונו קיים בקרקעות וכד' (רמב"ן בהר), או שמא נתמעטו אף מהלאו (עתוס' סא. ד"ה אלא). ויש אומרים שלדעת הכל יש בדבר לאו משום אונאת דברים (רש"ל).

מבואר בסוגיא שהמאנה בדבר שבמדה ובמנין — חוזר אף בקרקעות וכד', ואפילו בפחות מכדי אונאה. (ותמהו הראשונים על דברי הרשב"ם בב"ב קד שכתב שלא נאמר זאת אלא במטלטלין).

התוס' (כאן ובב"ב קד) נקטו שבדבר שבמדה במשקל ובמנין חוזר בו מהמקח (וכן דעת הרשב"ם בב"ב קג); הרמב"ן (ע' מ"מ מכירה טו); הר"ן (רפ"ב דקדושין) הריטב"א ועוד. וע' גם בהשגות הראב"ד מכירה רפ"ו). ויש חולקים וסוברים שקנה ומשלים או מחזיר ההפרש. (ר"י מגאש ב"ב צ; מאירי; וכ"מ ברמב"ם מכירה טו, א-ב. ולזה הסכים הרשב"א).

ונראה שגם לדעה ראשונה שהמקח בטל, דוקא כשמכר הכל בסכום אחד, אבל מכר כל אמה בסכום מסוים — לא נתבטל המקח מהשאר (עפ"י אבני נזר חו"מ ג).

ב. נסתפק רבי זירא בשכירות, האם יש לו אונאה אם לאו. ואמר לו אביי: כלום 'ממכר לעולם' כתוב?! — 'ממכר' סתם כתוב, ואף השכירות 'ממכר' ליומו היא (אם משום יתור 'ממכר' בכתוב (עתוס'), אם מצד הסברא, שקנוי לו הדבר להשתמש בו כל ימי שכירותו, ואעפ"י שאין הגוף שלו ואינו בכלל 'קנין כספו' וכד' (רשב"א ור"ן. ע' בבאור שיטות הראשונים בארוכה, בקהלות יעקב שביעית א וע"ז ט).

א. מדובר בשכירות בהמה וכלים, אבל שכירות קרקע או עבדים — אין בה אונאה (רמב"ן רשב"א ור"ן; שו"ת הרא"ש א, ז. וכן נפסק ברמב"ם [מכירה יג, יד] ושו"ע). ויש מי שכתב שבשכירות קרקע יש אונאה (מרדכי שה. וע"ע בקהלות יעקב (מו, ה) בבאור שיטה זו, שעיקר תשלום השכירות הוא עבור ההשתמשות וההנאה שמקבל, וההנאה אינה נחשבת כקרקע אלא כמטלטלין). וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ח שי), שלכל הדעות עכ"פ יש איסור להעלות דמי שכירות הבתים יתר על השיעור, גם אם אין בזה דין אונאה.

שכירות פועל ישראל — יש אומרים שאין בה אונאה, שאין זה 'ממכר'. וכן בקבלנות (מובא ברמב"ן ושו"ר. ואולם בשו"ת הרא"ש (ע, ב) נקט שבשכירות פועל נקראת גם היא 'מכירה'). ואילו הרמב"ם (מכירה יג, טו יח) נימק שלכך אין אונאה בשכירות פועל, מפני שהוא כקונה אותו לזמן ועבדים אין בהם אונאה [ע"ע בבאור דבריו באבי עזרי שם]. אבל בקבלן יש אונאה לדעתו. [והכסף-משנה (שם טז) פירש, דוקא בקבלנות מטלטלין, אבל בקבלנות קרקע אין לו אונאה]. וע' בשו"ת הרשב"ש קצט.

ב. כתב הרמב"ם (מכירה יג, ז) שמחזיר האונאה אפילו לזמן מרובה [שאינן זמן קצוב אלא בלוקח שמקחו בידו ומראהו לתגר או לקרובה, משא"כ בשכירות אין דרך בכך. עפ"י מגיד משנה ומאירי. ועסמ"ע רכז ס"ק סה]. ועוד כתב שאף ביותר משתות מחזיר אונאה. ופירש הסמ"ע שמדובר שכבר נעשתה השכירות הלכך אין שייך לבטלה כמקח, אבל אם לא נשתמש בו — בטלה השכירות (וכן מפורש במאירי).

קכה. מהן משמעויות המושג 'יד' בתורה?

הסיקו שכל 'יד' שבתורה — ידו ממש [ולכך יש צורך בריבוי מיוחד לקנין חצר בגניבה ובגט, כי לולא הריבוי לא היה קונה אלא ביד ממש, ככתוב המצא תמצא בידו; ונתן בידה. ואפשר שהריבוי מגלה על משמעות 'יד' הכתוב שם, שהיא רשות. וע"ע תוס' סנהדרין פה: ד"ה עד], מלבד במקום שאי אפשר לפרש כן, כמו ויקח את כל ארצו מידו — שם המושג 'יד' מתפרש במשמעות רחבה של רשות ושליטת בעלות. ע' בספר יד דוד, שלפי האמת יש מקום לומר ש'ידו' היינו רשותו. ורק באונאה ילפינן דבר הנקנה מיד ליד משום יתור 'יד'. וע"ע משך חכמה תצא כד, א; בית ישי סה, א. וע"ע בשו"ת הרשב"א ח"ד ריג, בדיונו על לשון 'יד' הכתוב בשטרות. וכן בשו"ת חוט המשולש טור א כג.

דפים נו — נז

קכט. חטים וזרען בקרקע, האם נידונים בקרקע או כמטלטלין לענין ההלכות השונות?

נסתפק רבא: חטים וזרען בקרקע, האם יש להן אונאה אם לאו; האם דומות כמו שמונחות בכד ויש להן אונאה או שמא בטלן לגבי קרקע ואין להן אונאה. ופרשו הספק, כגון שאמר המוכר השלכתי חטים כראוי לאותה קרקע, והוברר שלא השליך בה כראוי [אבל אם אמר השלכתי שש והוברר שלא השליך אלא חמש — ודאי מקח טעות הוא זה, שכל דבר שבמנין חוזר].

לפרש"י הטעם שאין זה מקח טעות, כי דבר שתלוי באומדן הדעת ומצוי שיטעו בו, הרי זה כדין אונאה. והתוס' פרשו ששניהם ידעו מתחילה כמה זרע אלא שהמוכר טען שבכמות כזו תושבח הקרקע כראוי לה והוברר שהיתה צריכה יותר זרעים ואילו היה זרע יותר, היתה שוה לדמים שנתן. והרמב"ם (מכירה יג, טז) מפרש בשוכר את הפועל שזרע שדחו והוברר שלא זרע כל צרכה. וכן פירש הראב"ד (מובא בראשונים. ונחלקו האחרונים אם מדובר בזרע של פועל או של בעה"ב. עלח"מ וסמ"ע).

והרמב"ן רשב"א ר"ן וריטב"א תמהו הלא מקח טעות הוא זה ולא 'אונאה'. ולכן פירשו [עפ"י גרסת ר"ח] שמדובר באונאת המחיר כשאר אונאות, שזרע חטים בקרקע כראוי לה, ומכרן ביותר מכדי דמיהן. ואילו התוס' כתבו שבאופן זה לא היה ספק לגמרא שודאי יש לו אונאה, שהרי אין הדבר תלוי בקרקע אלא במחיר החטים שבשוק. והמאירי כתב לאידך גיסא, שהרי זה בכלל קרקע [ושמא דבריו אמורים רק כשמוכר לו הקרקע עם הזרעים, ע"ש].

וכן נפקא מינה לענין שבועה, האם נשבעים על גרעיני חטה שבקרקע.

רש"י מפרש כגון שתובעו פסקת לי לזרוע שש סאים ולא זרעת אלא חמש והוא אומר זרעתי חמש ומחצה, והריהו מודה במקצת. ויש חולקים וסוברים שזוהי כפירה והודאה במטלטלין, אלא מדובר שאומר לו שש סאים זרועים [שלא השרישו] מסרתי לך [לשמור].